

Nagy Boldizsár

A betlehemi tranzit

Van-e különbség Libanon és Magyarország morális kötelességében a szíriai menekültek védelmét illetően?

Jézus a betlehemi tranzitban született. Családja migránsként érkezett Názáretből, és menekültként futott tovább Egyiptomba. Lévén ez nyílt tranzit, az állatok melengethették, a pásztorok és a királyok látogathatták. A nagy vallásalapítók gyakran kényszerültek menekültre, Mohammed is kényszervándorként érkezett Medinába. Nem sorolom, invokációként is csak azért idéztem fel, mert ez a karácsonyi lapszám, s mert ennek apropóján erkölcsi kérdésekről írok.

A tétel: a közelség nem erkölcsi tényező

Lényegi állításom a következő: a menekülteket kibocsátó országhoz – például a Szíriához – közelebb fekvő országokat – így Libanont, Törökországot és Jordániát – nem terheli nagyobb vagy intenzívebb erkölcsi kötelesség a szír menekülteknek nyújtandó oltalmat illetően, mint a távolabbi országokat, Magyarországot, Dániát vagy akár Argentínát. Nincs olyan erkölcsi érv, amely szerint a földrajzi közelség növeli a segítségnyújtásra képes államra nehezedő morális terhet, míg a távolság csökkenti azt.

Mielőtt hitetlenkedő fejcsóválásba kezdenének: elismerem, hogy szólhatnak gyakorlati, kulturális vagy biztonsági és hasonló észszerű érvek amellyel bizonyos országok nagyobb részt vállaljanak a védelemből, másoknak pedig kisebb vagy másfajta feladat jusson. A kulturális közelség vagy a visszatérés közeli reménye szólhat a szomszédos országban nyújtandó azilum mellett. Ugyanakkor aligha várható el Bangladeshtől, hogy a területére menekült közel egymillió rohingya menekültől évekig, évtizedekig gondoskodjon, éppúgy, ahogyan Görögországtól sem követelheték az európai államok 2015-ben, hogy közel egymillió ember menedékhelyévé vagy visszatoloncolójává váljon.

De a kezdet legyen egyértelmű: sem az „első menedék országa”, sem a „biztonságos harmadik ország” jogilag létező kategóriája nem alapozható meg erkölcsi érvekkel. Ezért minden olyan követelés, amely azt hangoztatja, hogy a menekült maradjon a régiójában, mégpedig az első olyan országban, ahol már nem üldözik, és az adott ország ne vonakodjon őt befogadni, nélkülözi a jó erkölcs támaszát.

Nem vitatom, hogy a fizikai közelség bizonyos helyzetekben (fuldokló kimentése, tűzvész a szomszédos országban) keletkeztethet erkölcsi kötelességet, akár egyénről, akár államról van szó. A menekültek huzamosabb állami befogadását illetően azonban nem ez a helyzet. Lássuk, miért.

Az állam mint erkölcsi aktor

Ahhoz, hogy erkölcsi kötelesség létezzen, szükség van erkölcsi cselekvőkre és morális közösségükre, akik és amely ezt a kötelességet elismeri, megsértését szankcionálja. Tegyük fel, hogy az üldözéssel fenyegetettek védelme erkölcsi kötelesség. A faja, vallása, nemzeti

hovatartozása, politikai nézetei miatt vagy meghatározott társadalmi csoporthoz (például az albínókhoz) tartozása miatt üldözéssel fenyegetett személyek megmenekítése erkölcsi parancs, akkor is, ha maga az állam üldöz, és akkor is, ha az állam képtelen megvédeni az üldözöttől, például paramilitáris egységektől vagy más vallásúaktól. A menekültek védelmének lehetséges indokairól e lap hasábjain hosszan írtam, nem ismétlem meg itt (*A menekültek védelmének lehetséges indokairól, ÉS, 2013/50., dec. 13.*). Vegyük adottnak a védelem kötelezettségét és kérdezzük azt: kit terhel?

Az ember, a „természetes személy” kötelezettségének megalapozása nem nehéz: akár szekularizált, akár vallási-erkölcsi közösséghez tartozik, könnyű fellelni azt a normát, amely szerint erkölcstelen, ha meg sem próbál segíteni a szenvedéssel fenyegetetten. Nehezebb kérdés a jogi személy, így az állam erkölcsi aktorként tételezése.

Az nem kétséges, hogy az államok a jog alanyai. Száznegyvenhetet közülük kötelez a genfi egyezmény a menekültek státuszáról. Ennek fő szabályai szokásjogilag a többi államra is kiterjednek. Ezek értelmében egyetlen állam sem küldhet vissza az üldözéssel fenyegető területre menekültet, ez a non-refoulement parancsa. Az EU tagjai ráadásul a 2011-ben elfogadott, úgynevezett Kvalifikációs irányelvben (2011/95/EU) kötelezettséget vállaltak arra, hogy mindenkit elismernek menekültként vagy kiegészítő védelemre jogosultként (ilyenek a polgárháború áldozatai vagy a kínzással és embertelen vagy megalázó bánásmóddal fenyegetettek), aki megfelel a feltételeknek.

Ez a jogi kötelezettség nem enyészik el attól, hogy a menekült átutazott olyan országokon, ahol már elismerhették volna. A menekült a tranzittól nem lesz kevésbé menekült, hiszen az, hogy valaki menekült-e vagy sem, kizárólag egy, a jövőre vonatkozó kérdésre adott választól függ: mi történne vele, ha haza kellene mennie? Mindaddig nemzetközi védelemre szorul, amíg jól megalapozott a félelme attól, hogy az otthonában üldözés érné.

Ez a cikk azonban nem a jogot, hanem a jog mögöttését, az alapjául szolgáló erkölcsi kérdéseket állítja középpontba, s most épp azt fejtja meg, lehet-e az állam erkölcsi aktor. A politikai filozófiával foglalkozók az elmúlt három évtizedben nagy vitákat folytattak erről, s mindmáig nincs egyetértés. Sokan úgy vélik, az állam csak jogilag lehet felelős, de az erkölcsi felelősséget mindig az egyéneknek kell viselniük, ahogyan a nürnbergi törvényszék sokszor idézetten megfogalmazta: „[a] nemzetközi jog elleni bűncselekményeket emberek követik el, nem absztrakt entitások.”¹

Én készen állok arra, hogy mégiscsak elismerjem az államok erkölcsi aktor mivoltát. Toni Erskine, aki ugyancsak szorgalmazza ezt², abból indul ki, hogy a morális lénynek mérlegelnie kell választását, majd a döntése után képesnek kell lennie a cselekvésre. Úgy véli, az állam teljesíti e kettős követelményt, hiszen van az összetevő elemeitől elkülönült léte, vannak szabályozott döntéshozatali folyamatai és olyan mechanizmusai, amelyekkel a döntést a gyakorlatba átülteti. Hozzáteszi, hogy az államnak identitástudata is van. Ráadásul léte tartós. Mindezek együtt lehetővé teszik, hogy önálló morális aktornak tekintsük. (A figyelmes olvasó felfedezi e kritériumokban, hogy az etnikai értelemben vett nemzet például nem morális aktor, hiszen sem szabályozott mérlegelési-döntéshozatali mechanizmusa, sem végrehajtó apparátusa nincs.)

Az erkölcsi közösség

Az erkölcsi cselekvő egy vagy több erkölcsi közösséghez tartozik, a közösség által vallott erkölcsi szabályok betartására köteles, és azok követését várja el a közösség többi tagjától. Megsértésüket szankcionálhatja. Mely erkölcsi közösség(ek)hez tartoznak az államok?

Többhöz is. Vélhetik úgy, hogy az Európai Unió, egész Európa vagy Latin-Amerika, vagy bármely más, általuk megnevezett csoport egy értékközösség, amelyen belül nemcsak jogi és politikai kötelezettségek tenyésznek, hanem van a közösen vallott értékekből és célokból, esetleg a közös sorsból eredő erkölcsi alap. A legszélesebb ilyen csoport maga a nemzetközi közösség, az államok összessége. Az ENSZ alapeszméje a kollektív biztonság: ha bármely tagját agresszió éri, valamennyi tag köteles a megtámadott mellett fellépni. A humanitárius intervenció, a védelmi felelősség, az emberiség közös öröksége és az emberiség közös gondja mint jogi kategóriák mind azt tükrözik, hogy az államok összessége bizonyos összefüggésekben erkölcsi közösségként tételezi magát. A globális járványok megakadályozása, elfojtása, az éghajlatválság elleni harc, és még sorolhatnám, a nemzetközi közösség ügye. Ezekben feltételezzük, hogy az egyetemes szolidaritás³ – erkölcsi értelemben – elvárható akkor is, ha nemzetközi jogi szabály nem követeli meg, éppúgy, ahogyan a kalózkodók elleni fellépés mindig is ilyen volt, és a rabszolgakereskedők elleni pedig ilyené vált a XIX. század második felében.

Értelmezhető-e a nemzetközi közösség mint erkölcsi közösség a menekülés-védelemnyújtás dimenziójában? Nagyon is. Már a genfi egyezményt elfogadó konferencia ajánlásai között is szerepelt, hogy a kormányok cselekedjenek összehangoltan, „a nemzetközi együttműködés igaz szellemében”, majd magának az egyezménynek a preambuluma is hangsúlyozta, hogy „a menedéj jog nyújtása aránytalanul nehéz terhet jelenthet bizonyos országok számára”, amelyre csak nemzetközi válasz adható. E gondolatmenetet erősítette meg a 2016. évi, a menekültekről és migránsokról szóló New York-i nyilatkozat, amely kiemelte, hogy a nyilatkozatot elfogadó tagállamok előtt álló kihívás „mindenekelőtt erkölcsi és humanitárius”, kimondta, hogy a menekültek és a befogadó államok igényeinek kielégítése végett „elszántuk magunkat a világ menekültjeinek befogadásával és támogatásával járó felelősség és terhek méltányosabb elosztására, figyelembe véve a jelenlegi hozzájárulást és az államok különböző kapacitását és erőforrásait”.⁴

Az erkölcsi cselekvőnek tekintett állam tehát különböző kiterjedésű erkölcsi közösségekhez tartozhat a szubregionálistól (EU) a világméretűig. A kérdés az, együtt járhat-e a szolidaritást előíró morális kötelezettség egy szűkebb közösségen belüli elfogadása a közösséghez nem tartozók kirekesztésével. Más szavakkal: megállapodhatnak-e az EU államai egy belső teher- és felelősségmegosztásról a menekültügy terén úgy, hogy a nem EU tagállamokkal nem osztoznak a terheken és védelemnyújtás felelősségében, hanem egyszerűen a kívülállókra hagyják a munka nagyját?

Nem. Ennek legalább három oka van. Először: a kizárt állam (például Törökország) egyoldalúan nem dönthet úgy, hogy belép a morális közösségbe, vagyis nem az ő választása a kimaradás, ezért nem terhelhető a közösségen kívüli léte miatt. Másodsor: a személyek leginkább azért rekednek a kizárt államban, mert a morális közösség tagja nem engedik továbbutazásukat a saját területükre, s így a terhet és a felelősséget ők róják a kizárt államra – például Líbiára. Harmadszor: a pusztán távolság nem morális indok a kirekesztésre. Ezért Európa vagy az EU nem korlátozhatja a védelemnyújtás megosztására vonatkozó kötelezettséget önnön közösségére: erkölcsi értelemben azt egyetemesként kell tételnie, s csak gyakorlati indokokat hozhat fel a személyek más régióban tartása mellett – ha vannak ilyenek.

Érvek a távolság erkölcsi közömbössége mellett

A távolság önmagában erkölcsileg semleges, nem növeli és nem csökkenti az erkölcsi kötelesség súlyát, kivéve, ha – mint említettem – a fizikai közelség előfeltétele az erkölcsi parancs teljesítésének. A fuldoklót csak a közel állók menthetik ki, viszont az éhező sorsa sok ezer kilométer távolságból is enyhíthető. A köznapi gondolkodás hajlik arra, hogy a hozzánk közelebb állók tekintetében többet várjon el, mint a távol élőket illetően. De ennek nem a földrajzi távolság az alapja, ami rögtön láthatóvá válik, mihelyst az a kérdés, két egyenlően rászoruló testvére közül cserbenhagyhatja-e az egyiket a harmadik testvér csak azért, mert a megsegítendő ötven, kétszáz vagy kétezer kilométerre lakik, míg a másik a szomszédban, ha egyébként a segítség mindkettőhöz egyformán eljuttatható. Nyilván nem.

Legtöbb képzelt közösségünk, így városunk, régióink, nemzetünk tekintetében erkölcsi kötelességeinket nem igazítjuk a távolsághoz: a gazdagabbaknak adójuk révén az adott közösség rászorultjait attól függetlenül kell támogatniuk, hogy közel vagy távol laknak tőlük. Ha nemzetünk tagját sérelem éri, mindegy, hol történt az. E képzelt közösségek szellemi konstrukciók: azokban a fizikai távolságnak nincs szerepe. E közösségek tagjai egyenlőek, ezért kiinduló morális kötelezettségünk mindegyik taggal szemben azonos. Különböző mértékűvé csak az érintett egyedi helyzete teszi (rokon, beteg, szegény), de nem a földrajzi holléte.

A fizikai távolság csak gyakorlati összefüggésben válhat jelentőssé: az azonos intenzitású morális kötelesség alanyai közül a tényleges teljesítésre gyakorlati okokból választható a közelebb álló, de ugyanilyen gyakorlati okok (például a közelebb lévő személy korlátozottsága) indokolhatja azt, hogy éppen a távolabb levő teljesítsen.

Áttérve az államközi viszonyokra: az államok közösségének létét tükröző normák, így a humanitárius beavatkozás vagy a védelmi felelősség gondolata, továbbá az éghajlatvédelem mérséklésének feladata nincs tekintettel arra, hogy az állam milyen távolságra van a kívánt beavatkozás helyétől. A menekültek nemzetközi védelme is valójában globális közjóság: az összes menekült a „világ menekültje”, ahogyan a New York-i nyilatkozat is nevezte őket. A nekik nyújtandó védelem valamennyi állam feladata, függetlenül attól, honnan kell menekülniük. Egy híressé vált cikkben James Hathaway és Alexandre Neve is úgy nyilatkozott, hogy „[e]gy ideális világban a menekültvédelem terheinek és felelősségének megosztási rendszere globális szinten működne”.⁵ A cikk azért lett szinte hírhedt, mert gyakorlati okokból ennek az ellenkezőjét javasolták a szerzők, azt, hogy a menekültek maradjanak saját régiójukban, azaz többnyire a fejlődő országokban úgy, hogy a fejlett államok finanszírozzák az ellátásukat. Érdekes azonban egy pillantást vetni arra, mit vártak el a védelmet nyújtó országtól. Biztonságot, továbbá azt, hogy a menekült mielőbb önellátóvá váljon, minél kevesebb kulturális súrlódás keletkezzen a menekültek és a helyiek között, végül pedig azt, hogy a védelem lehetőleg közel legyen a kibocsátó államhoz. Ez utóbbi követelményt két tényezővel indokolták: a közelség esetén könnyű a kapcsolattartás az otthonmaradottakkal, és amikor eljön az idő, a közeli helyszínről könnyebb hazaköltözni. A közelben maradási indokló két érv megállta a helyét 1996-ban, amikor a cikket írták, de mára elvesztette a súlyát. A családtagokkal való kapcsolattartás bárhol is ugyanolyan nehéz vagy könnyű, pusztán internet- és mobiltelefon-függő. Ugyanígy a hazatelepítés sem lehet gond a gyakorlatilag korlátlan repülőgép-kapacitás korában. A biztonság és az önfenntartás valószínűleg könnyebben elérhető a távolabbi, fejlett államban, tehát legfeljebb a kulturális közelség (a súrlódás hiánya) indokolhatja a közeli állammal szemben támasztott gyakorlati elvárást.

A konklúzió adott: nincs olyan erkölcsi érv, amely azt írná elő, hogy a menekülteket kibocsátó országokhoz közelebb fekvő országok nagyobb részt vállaljanak a menekültek befogadásának és ellátásának feladatából, mint a távolabbi államok. Annak megkövetelése, hogy a menekült maradjon hazája közelében, és a szomszédos állam vállalja ennek következményeit, morálisan indokolhatatlan. A menekültekről való gondoskodás az államok nemzetközi közössége mint erkölcsi közösség osztatlan feladata. Az, hogy kinek mekkora rész jut belőle az igazságos és méltányos teher- és felelősségmegosztás elvei szerint, függhet a lakosság számától, a bruttó nemzeti összterméktől, a népsűrűségtől, az államterület nagyságától, a menekültek és a helyi lakosság közötti harmóniától vagy diszharmóniától, a már ellátott menekültek számától és sok minden mástól, ami a szakirodalomban és a politikai javaslatokban felmerült.⁶ Ezek áttekintése azonban egy másik cikkre vár.

Következtetés

Sem Magyarországnak, sem a többi államnak nincs erkölcsi alapja arra, hogy a menekülteket kibocsátó államok szomszédaitól várja el, hogy a menekülteknek oltalmat adjanak. A világ menekültjeinek nyolcvan százaléka a fejlődő országokban lelt menedékre. Körülményeik sokszor tűrhetetlenek, akár csak a görög szigeteken sínylődőké. Ha a fejlett államok fenntartják velük szemben a közömbösség kultúráját, és lenézik őket, akkor morális hanyatlásunk feltartóztatathatatlanság lesz – figyelmeztetett Ferenc pápa szeptemberben a vándorok és menekültek világnapján.⁷ Intése még Betlehemtől és Rómától nagy messzeségben is érvényes, mert az erkölcsi parancs ereje nem csökken a távolsággal.

1 *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, vol. I, Nürnberg 1947, page 223. Az eredetiben „men” áll, de a hazai gyakorlat „emberek”-nek fordítja.

2 Erskine, Toni. (2001). *Assigning Responsibilities to Institutional Moral Agents: The Case of States and 'Quasi-States' Ethics & International Affairs* 15., no. 2., 67–85. old.

3 A szolidaritásnak a jog kontextusában legalább négy értelme különböztethető meg. 1. A jogban előre meghatározott feladatmegosztás teljesítése a közös cél érdekében. 2. A valamiért különösen nagy terhelésnek kitett résztvevő megsegítése – még mindig a jogon belül maradva, a rendkívüli helyzetekre alkotott szabály alapján. 3. Cselekvés, akkor, amikor a jog már azt nem kívánja meg, de az erkölcsi parancs még előírja. 4. Nagyvonalúság: a még morálisan sem elvárható jótétemény, aminek forrása pusztán az, hogy a nagyvonalúan szolidaritást vállaló megengedheti magának. A főszövegben szereplő mondat nem igényli ezek szétszálazását, mivel lényegében a 3. változatot foglalja magában.

4 A menekültekről és migránsokról szóló New York-i nyilatkozat, A/RES/71/1, 2016. szeptember 19., 10. és 68. pont <https://www.unhcr.org/57e39d987>

5 Hathaway, James A.–Neve, Alexandre R.: *Making International refugee Law relevant Again: A proposal for Collectivized and Solution-oriented Protection* *Harvard Human Rights Journal*, vol. 10 (1997) Spring, 187. old.

6 Ezek áttekintését nyújtja: Boldizsár Nagy: *Sharing the Responsibility or Shifting the Focus? The Responses of the EU and the Visegrad Countries to the Post-2015 Arrival of Migrants and Refugees* *Global Turkey in Europe Working Paper* 17, May 2017 Italian Institute of International Affairs http://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_17.pdf

7 <https://www.magyarokurir.hu/ferenc-papa/ferenc-papa-uzenete-az-elvandongok-es-menekultek-vilagnapjara-2019-ben>